

к привлечению учащихся к спорту и пять видов планирования работы вузовского спортивного менеджмента.

Теоретическая значимость исследования состоит в том, что молодая отрасль отечественной физической культуры и спорта - спортивный менеджмент - пополняется новыми теоретическими знаниями о привлечении молодежи к спорту.

Новые теоретические выводы подсказаны концептуальными положениями некоммерческого маркетинга о предоставлении спортивных услуг населению в соответствии с его запросами и пожеланиями. Концепция некоммерческого маркетинга, уже нашедшая свое применение в других отраслях знаний, теперь с успехом может быть использована в сфере физкультуры и спорта. Для активного привлечения студентов к занятиям физической культурой и спортом необходимо соблюдение следующих моментов:

Удовлетворение спортивных интересов студентов, включая рост спортивного мастерства, выбор видов спорта, реализацию скрытых мотивов к занятиям физической культурой и спортом, позволяет максимально привлечь студентов к спортивной деятельности.

Систематическое отслеживание динамики спортивных интересов студентов (роста спортивного мастерства, изменяющегося от максимально возможного до достаточного для по-

сещения спортивного коллектива; выбора видов спорта, при котором число студентов, занимающихся низкорейтинговыми видами составляет 2-3% от числа, занимающихся высокорейтинговыми, а изменяемая по рейтингу часть видов составляет 18%; изменения скрытых мотивов студентов и др.) должно быть воплощено в реальной организации вузовского спорта. Такое воплощение есть залог максимально широкого привлечения студентов к занятиям физической культурой и спортом.

Скрытые мотивы занятий физической культурой и спортом, по отношению студентов к физической культуре и спорту, позволяют оценить весь спектр студенческих интересов в области вузовского спорта. Учет всего спектра этих интересов дает возможность приобщить к занятиям физической культурой и спортом наибольшее число студентов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Мошков В.Н. Общие основы физической культуры, М.: Медицина, 1993.
2. Дубровский В.И. Лечебная физическая культура, - М.: Владос, 2004.
3. Кучанская А. Вегетососудистая дистония Санкт-Петербург, 2002, ИД «Весь».
4. Ильинич В.И. Студенческий спорт и жизнь. М., 1995.
5. Массовая физическая культура в вузе. Под ред. Маслякова В.А., Матяжова В.С. М., 1991.

Айсенова Ж.А., аға оқытушы

Қанапина С.Ғ., аға оқытушысы, филология ғылымының кандидаты
Қостанай мемлекеттік педагогикалық институты

МАҚАЛ-МӘТЕЛДЕГІ СИНОНИМДЕРДІҢ СТИЛЬДІК ҚЫЗМЕТІ

Әрбір адамның көңіл күйіне, көзқарасына, мақсатына сай ойды дәл, әрі көркем етіп айтуда синонимдер маңызды қызмет атқарады. Осы тұрғыдан келгенде, сын есім синонимдер эмоционалды сезім-күйлер мен әр түрлі

нәзік реңктерді білдіруде ерекше орын алады. Сын есім синонимдер тілде мынадай мақсаттар үшін қолданады.

1. Заттар мен құбылыстардың қасиеттерін жан-жақты дәлме-дәл түсіндіру үшін.

2. Қосымша эмоционалды-экспрессивтік мәнді білдіру үшін.

3. Бір сөзді ретсіз қайталамау үшін.

Бірыңғай синонимдік қатарға енетін сөздердің ұқсас, сәйкес мағыналылықтан басқа да ерекшеліктері жоқ емес. Жалпы лексикалық синонимдерді анықтау мәселесінде бір ұғымды білдіре келіп, түрлі экспрессивтік-стилистикалық бояулар арқылы ажыратылатын, бір сөз табына енетін тұлғасы әр басқа сөздердің мағыналық ұқсастығы қатар алынғаны жөн.

Синоним сөздердің мағыналық үндестігі оның басқа да белгілері мен ерекшеліктеріне негіз болады:

1. Синонимдердің лексикалық мағыналары ұқсас, сәйкес болады.

2. Синонимдік қатарға енетін сөздер бір ұғымды білдіреді.

3. Өзара синоним сөздер бір сөз табына жатады.

4. Синонимдер бір-бірінен эмоционалды реңк пен экспрессивтік мәндер арқылы ажыратылады.

Мысалы: *үлгілі - өнегелі – тәлімді – тәрбиелі* синонимдік қатардағы сөздер, жақсы тәлім-тәрбие алған деген ұғымды білдіре келіп, өзара синонимдес болып тұр. Бұл синонимдес сөздердің мағыналары өзара ұқсас болғанымен, бірдей емес. *Үлгілі* сөзінде үлгілі боларлық қасиет мол деген мағына басымырақ болса, *өнегеліде* дәл осы мағына алғашқы сөзден де тереңдей түсіп, өзіндік мағыналық реңке ие болған. Ал *тәлімді* сөзінде көрген түйгені көп, *тәрбиеліде* жақсы тәрбиеден шыққан деген мағыналар ілгергілермен үйлесіп тұр.

Бірыңғай синонимдік қатарға енетін осы *үлгілі, өнегелі, тәлімді, тәрбиелі* сөздері өзара мәндес болғанымен, формалық, тұлғалық жағынан бірдей емес, әркелкі. Бұл да синонимдерге тән ерекшеліктердің бірі. Кейде синонимдес сөздер әр түрлі аффикстер қосып алу арқылы, бір түбірден пайда болса да, олар формалық жағынан тепе-тең

бола алмайды. Ортақ түбірден пайда болған мұндай синонимдер ұқсас мағынаны өзара мәндес (синонимдес) аффикстер арқылы білдіреді.

Синонимдес сөздердің келесі ерекшелігі – олардың бір сөз табынан болуы. Мұндай жағдайда белгілі бір синонимдік қатарға енетін сөздер (негізгі түбір болсын, негізгі аффикстердің көмегімен басқа сөз табынан жасалған туынды түбір болсын) бір сөз табында тұруы шарт. Мәселен, синонимдік қатарға енген жоғарыдағы – *үлгілі, өнегелі, тәлімді, тәрбиелі* сөздері – сөз тудырушы аффикс арқылы зат есімнен (үлгі, өнеге, тәлім, тәрбие) жасалған туынды сын есімдер.

Сонда синонимдердің ең бастысы, негізгі қасиеті неде деген сұраққа жауапты синонимдес сөздердің мағынасынан іздеген жөн. Синонимдес құбылыстағы басты ерекшелік – сөздер арасындағы мағыналық сәйкестіктердің бір ұғым төңірегінде ұштасуы.

Сол сияқты, дүниедегі құбылыстардың кейбір белгілерін адамның кейбір қасиеттерімен салыстырып, адамға ауыстырып айту арқылы да сөз ауыспалы мағынада жұмсалуды мүмкін. Мысалы, ешнәрсені көруге болмайтын жарықсыз мезгілді *қараңғы* деп айтамыз. Шам жанбаған кездегі қараңғылық пен оқымаған сауатсыз адамның көңіліндегі қараңғылық салыстырылып, екеуі де бір сөзбен аталынған. *Қараңғы* сөзі бірде тура, негізгі мағынада қолданылса, екіншісінде ауыспалы мағынада жұмсалады. Ал, *қараңғы* сөзінің ауыспалы мағынасы *сауатсыз, надан* деген сөздермен синонимдес болады. Осы сияқты ерекшеліктерді, сөздің ауыспалы мағынада қолданылуын төмендегі сын есімдерден де аңғаруға болады: *салмақты* (тура мағына) – *ауыр; салмақты* (ауыспалы) – *байыпты, байсалды, сабырлы*.

Шындығында, қоғам дамыған сайын адам қолданысындағы сөздердің де лексикалық мағынасы дамып, көбейіп, негізгі мағынасына бірнеше

жаңа мағына қосылып, әсерлігі арта түседі, яғни синонимдік қолданыстың ауқымы күшейе түседі.

Қазіргі кезеңде лексиканың бір саласы синонимдер жайлы тіл мамандары көптеген еңбектер жазып, зерттеу жұмыстарын жүргізуде.

Синонимде көп сыр бар. Алдымен, бұл - толассыз қозғалыста тұратын, яғни әрқашан толығып, дамып, тазарып, жаңарып, өзгеріп отыратын құбылыс. Ал синонимдердің пайда болу жайы - бүтін бір тарих. Біз қарастырып отырған еңбегімізде мақал-мәтелдерде кездесетін синонимдердің бір кішкене бөлігіне ғана талдау жасадық. Суреткер әр синонимнің туу тегіне қарамайды, ұғым дәлдігіне, айтылу ажарына қарайды. Айталық, солдат - қазақ сөзі емес, тіпті орыс сөзі де емес, неміс сөзі. Біздің ана тілімізде солдаттың әскер, жауынгер, сарбаз т.б. сыңарлары бар. Ал синонимдік қатардағы сөздердің саны кейде қырықтан да асып жығылады.

Синонимдер ауызекі тілге де қатысты, көркем әдебиет стилінде де қолданылады. Көркем шығармада жеке ақын жазушының стиль, тіл - мәнер ерекшелігіне байланысты қолданылатын антонимдер бар. Көркем шығармада кездесетін антонимдердің көбі жеке автордың өзі қолданатын контекстік ыңғайындағы синонимдер болып келеді.

Мақал-мәтелдердегі синонимдерге тоқталатын болсақ: «Кеңес қылған ел *азбас*, кеңінен пішкен тон *тозбас*»; «Әйелдің ақылын *жесірінде* байқа, баланың ақылын *жетімінде* байқа»; «Жолдасың жақсы болса, жолым *ұзақ* деме, жолдасың жаман болса, қолым *ұзын* деме»; «Бір көрген *біліс*, екі көрген *таным*».

Мақал-мәтелдерде *мағыналық* синонимдер бір-бірімен мағыналық реңктер арқылы ажыратылатындықтан, бір стильдің өз ішінде кезектесіп, кейде қатарма-қатар келе береді. Бұл әрбір жеке қолданыстағы сөздердің мағынасын жалпы ойды анық, әрі дәл-

ме-дәл нақтылы түрде жеткізу үшін қолданылады. Мысалы: «Алпауыттан ат мінсең, жақын болар алысың, *Әдепті, арлы* жар сүйсең, оңғарылар бар ісің».

Синонимдердің өзіндік мағыналық реңкімен қоса, экспрессивті стильдік мәні бар. Бұлар қолданғанда әрқайсысы үлкейіп те, кішірейіп те, бірінің орнын бірі баса береді.

Мағыналық синонимдер дербес мағыналы сөз таптарының көпшілігінен кездеседі. Заттық ұғымдағы сөздердің ішінде мағыналық синонимдер нақтылы ұғымдағы зат есімдерден гөрі, абстракциялық мағынадағы сөздерден көбірек табылады.

Тіліміздегі кейбір нақтылы заттың атауы болып жұмсалатын сөздердің мағынасына тереңірек үңілсек, солардың біреуі ғана конкретті ұғымды білдіреді де, қалған сыңарлары әрдайым абстракциялық мағынада жұмсалатындығын байқауға болады. Мысалы: «*Бірлік* қайда болса, еркіндік сонда,

Еркіндік қайда болса, *елдік* сонда».

Бұл мақал-мәтелдегі бірлік, елдік, бір-бірімен синоним ретінде жұмсалып тұр. Беретін мағынасы ұйымшылдықты білдіреді, «бірлік бар жерде, тірлік бар» деген тіркеспен мазмұндас, мәндес идеяны береді. Мұндағы «елдік» нақты ұғымда «бірлік» абстракциялық мәнде айтылған.

Зат есімнен келген мағыналық синонимдердің барлығы абстракциялық мағынада қолданылады. Сондықтан мақал-мәтелдерде немесе т.б. әр түрлі реңк тудыру мақсатымен кезектесе береді.

Абстракциялық ұғымда жұмсалатын мақал-мәтелдердегі заттық ұғымдағы синонимдер мен мағыналы болып та, біреуінен-біреуінің мағынасы артық кем түрінде де келе береді.

Етістіктен болған синонимдердің арасынан мағыналық синонимдер көптеп кездеседі. Етістік синонимдер-

дің де ұғымдық көлемі бірі артық, екіншісі кем бола беруі мүмкін.

Мәселен: «Ерлі-зайыпты, ұрысар да керісер, керісер де келісер»;

«Ай толғанын білмейді, жігіт болғанын білмейді»; «Кісі елінде күркірегенше, өз елінде дүркіре» деген мақал-мәтелдерде «ұрысар да керісер», «толғанын - болғанын», «күркірегенше - дүркіре» түрінде келген сөздер бір-бірімен синоним болып, іс-әрекет, қимылды білдіру арқылы етістік синонимдерге жатады. Бұл мақал-мәтелдердің өн - бойында үлкен тәлім-тәрбиелік, өнеге жатқандығын байқауға болады.

Синоним сөздер адамның жан дүниесіндегі арпалысты, іс-әрекетпен байланысты береді. Мұндағы етістік түріндегі синоним сөздер мақал-мәтелдерде стильдік мағынасы, салмағы басым түрде жұмсалған. Осы мақал-мәтелдегі «Кісі елінде күркірегенше, өз елінде дүркіре» түрінде айтылған мақалдың мән-мағынасы айрықша. Себебі,, халықта мынадай мақал бар: «Басқа елде сұлтан болғанша, өз елінде ұлтан бол». Алдыңғысы соңғысының мағынасымен сабақтас, мазмұндас. Өйткені кез келген адам, біріншіден, өз елінің азаматы, сондықтан басқа елге, жерге барып атыңды шығарғанша, халқыңа адал қызмет етіп, өз жеріңді, өз еліңді дүркірет, шамаң келгенше аз да болса, өз еліңе қолқабыс тигізу керек мағынасында ұлттық намыс, ұлттық таным, тәлім-тәрбие деген идеяны мегзейді.

Етістік синонимдер белгілі бір ұғымды бірінен-бірін сатылап үлкейтіп, өсіріп дамытуға соншама икемді келеді.

Мақал-мәтелдердегі сын есімнің құрамынан мағыналық синонимдердің мол қорын табуға болады. Алайда бұл синонимдердің әрқайсысы сапалық дәрежесі жағынан әрқилы.

Сын есімнен болған кейбір мағыналық синонимдердің белгілі антонимі болады да, солардың әрқайсысы өзінше жеке-жеке синонимдік топ құ-

рып, бөлініп тұрады. Бұлар да біреуінен-біреуі күшейіп, не кеміп, өзара мағына жағынан әрқелкі болып келеді.

Мақал-мәтелдерде үстеулік мағынадағы сөздердің тобынан да синонимдердің неше алуан түрлері ұшырасады. Бұлар әдеби стильдің белгілі бір саласында жаппай жарысып қолданыла береді.

Бұл сөздердің жалпы мағынасы белгілі іс-әрекеттің қимыл-қозғалыстың соншалықты тездікпен өтуін көрсетеді. Аталған сөздер тек мағыналық реңкі жағынан ғана емес, аффикс қабылдау, басқа сөздермен қарым-қатынасқа түсуі жағынан да түрлі-түрлі болып келеді.

Синоним сөздердің стильдік бояулары ол сөздерді салыстырып қолданғанда айқын көрінеді.

Мақал-мәтелдердегі синонимдер адамның сезімін, мақсатын, бағытын дәл көрсету үшін айтылған сөздің мағыналық-эмоциялық мәнін күшейтіп беру үшін, құбылысты кең түрде сипаттау үшін жұмсалады. Толып жатқан танымдық ойлар синонимдер арқылы жеткізіледі. Синоним сөздерінің қолданылуындағы қат-қабаттардың сырын ашу тілді байытады, жетілдіреді. Синоним сөздерді құбылтып қолдану арқылы, халықтың тіл өрнегін сақтау мақсатынан туындағанын, сол арқылы арнаулы баламаларымен тізбектеп бергендігін байқауға болады.

Қандай да болсын, бір-біріне синоним болып келген әрбір сөздің өзіне тән мағыналық ерекшелігі болады. Ол мағына контексте айқындалады.

Мысалы, «Ерлі-зайыпты ұрысар да, керісер,

Керісер де, келісер»,

«Ұрыспас ұл болмайды, керіспес келін болмайды» деген мақалдағы ұрыс, керіс сөздері синоним сөздер. Мұндағы ұрыс, керіс сөздерін бір-бірімен алмастырып айтса да, одан сөйлем мағынасында өзгеріс болмайды. Себебі, бұл мақалдардағы синоним сөздер мағыналық жағынан бір-бірінен сәл жоғары, сәл төмен дәрежеде

болып келген. Мақал-мәтелдердегі синонимдер градация жолымен өзгеріп отырады.

Мұндағы, *ұрыс* сөзіне қарағанда оның синонимдік сыңары *керіс* сөзінің мағыналық салмағы күштірек екендігін сезуге болады.

Синонимдер мағыналарының деректі және дерексіз болып келуіне қарай да ажыратылады. Мысалы, мақал-мәтелдердің көбі дерексіз мағынада келеді.

Әдепті-арлы, ұрыс-керіс, ұзақ-ұзын, азбас-тозбас деген синонимдер дерексіз қолданыста келген.

Бірінші синонимдер қатар келтіріліп, сөз мағынасын бірте-бірте өсіріп немесе әлсірету арқылы яғни, градация жолымен айтайын деген ойдың экспрессивтік бояуын күшейте түскен. Синонимдік қатар жасап, мағыналық реңктерін бір-біріне асыра, дамыта сипаттайды.

Мақал-мәтелдегі зат есім сөз табынан жасалған синоним сөздердің мол қорын кездестіруге болады. Мәселен, «Он адам жүрген *із*, жүз адам жүрген жерде *соқпақ*,

Мың адам жүрген жерде *жол* қалады».

Мағыналары жақын сөздердің бірі - *жол*, *соқпақ*, *із*. Бірақ «*жол*» мен «*соқпақ*» дәл бір мағынаны білдіреді деуге болмайды, «*жол*» сөзінің мағынасы кең, яғни жолдың толып жатқан түрі бар. Ал, «*соқпақ жол*» болатын болса, жолдың тар болып келетінін, кісі ғана жүретін атауы. Олай болса, сөйлемде бұл екі сөздің сәл мағыналық айырмашылығы болғанымен, көп жағдайда бұл екі сөзді алмастыра беруге болады. Ал, «*соқпақ*» деген сөзді оның синонимі «*із*» сөзімен ауыстыра беруге болмайды.

Мақал-мәтелдегі берілген синоним сөздердің өзі белгілі бір мағынаны бір-бірінен асыра, дамыта отырып, ең соңында «*жол*» сөзінің мағынасы үлкен ұғымды білдіріп, мақалдың стильдік жүгін көтеріп тұрғандығын байқаймыз.

Жалпы көркем әдебиетті алсақ та, мақал-мәтелдерді алсақ та, халықтық танымды білдіру барысында, доминант сөзді дұрыс анықтап, белгілеп қолдану үрдісін көруге болады. Сонымен бірге, мақал-мәтелдердегі синонимдер халық тілінің кемеліне келіп, қаншалықты жетілгендігін, оның бейнелілігін көрсетеді.

Мақал-мәтелдер арқылы халқымыз өзінің ойлаған ойын, көңіл-күйі мен көзқарасын нақтылы, әрі көркем түрде жеткізу үшін синоним сөздерді айырықша қолданған. Мақал-мәтелдер арқылы ана тілінің синонимдік молшылығын емін-еркін, көңілдегі керікті ойды өз мәнінде барлық реңктерімен түгел қамтып жеткізгендігі көрінеді.

Сонымен қатар, мақал-мәтелдерде синоним сөздер белгілі бір ұғымды түрлі белгілерімен жан-жақты сипаттап көрсету үшін бір-біріне қарсы қойылып та, салыстырылып та, ыңғайластырылып та қолданылған. Мәселен,

«Үлгісізден би қойсаң, *үлгісі* болмайды,

Қаһарсыздан хан қойсаң, *өсиеті* болмайды».

Белгілі бір ұғымды толық қамтып көрсету мақсатымен, бірнеше синоним қатарма-қатар қолданылады. Мәселен, «*Әдепті, арлы жар сүйсең, оңғарылар бар ісің*»,

«*Бірлік-барлық, байлық, бақыт*» деген мақал-мәтелдердегі жеке сөздерден болған синонимдердің бірыңғай мүше ретінде қолданылуы, сөйлемнің бояуын қалыңдатып, ойды дәл жеткізіп, көріктілік пен бейнелікті берген.

Мақал-мәтелдердегі синонимдер адамның сезімін, мақсатын, бағытын дәл көрсету үшін, иронияны, толып жатқан нәзік ньюанстарды, тарихи колориттерді туғызу үшін, айтылған сынның мағыналық-эмоциялық мәнін күшейтіп беру мақсатында, құбылысты кең түрде сипаттау мақсатында көрініс берген. Тілдегі синоним сөздің неше түрлі ойларын, нәзік жерлерін меңгеру

тек тілді байытады. Мақал-мәтелдерде бір мағынаны білдіріп тұратын сөздер кейде қатарластырып, тізіліп айтылуы, халықтық тілдің өрнегін сақтау мақсатымен ол сөздерді арнаулы баламаларымен тізбектеп береді.

Жоғарыда келтірілген мақал-мәтелдердегі синонимдік қатарлардың қолданысынан алдыңғы сөйлемде немесе қатар тұрған сөйлемде бір рет пайдаланған сөзді қайталамас үшін, екіншіден, белгілі бір ұғымды жан-жақты сипаттап көрсету үшін синонимдер бір-біріне қарсы қойылып та, салыстырылып та келе беретіндігін, үшіншіден, белгілі бір ұғымды толық көрсету мақсатымен, қатарма-қатар қолданылғандығын байқауға болады. Қазақ мақал-мәтеліндегі синоним сөздердің қызметі айқын, нақты, шынайы өте шебер қолданылғандығы анық байқалады.

Біріншіден, мақал-мәтелдегі синоним сөздерді бір-біріне қатарластыра жұмсау арқылы айтайын деген ойды анығырақ беру үшін сөздерді қосарлау арқылы жалпыхалықтық ұғымды көрсетуде жұмсаған.

Екіншіден, мағыналас сөздер тобы бір ғана ақиқат шындыққа негізделіп бір ұғым мағынаның әр түрлі реңктерін бір-бірінен оздырып, түрлендіріп қолдану қызметінде жұмсайды.

Үшіншіден, мақал-мәтелдердегі синонимдер сөйлемнің бір жолында қатар келіп градация (сөз мағынасын бірте-бірте күшейту немесе әлсірету) арқылы оның экспрессиясын арттырудағы орны ерекше. Мақал-мәтелдердегі синоним сөздердің мол ұшырасуы тіліміздің бай, мағыналас сөздердің сөйлем мазмұнын байытудағы орны ерекше екендігін, образдылық тудырып тыңдаушыға әсер ету күші басымдылығын, көп ойды аз сөзбен ықшамдап беру қасиетін байқауға болады.

Қорыта келгенде, мақал-мәтел тіліндегі мағыналас сөздердің қолданылуы, мақалдың көркемдігін, экспрессивті-эмоционалдық бояуын айқындау үшін, халықтың тәлім-тәрбиелік, өмірлік көзқарасын шынайы бейнелеу үшін ойды тереңдетіп беруде өте ұтымды стильдік мақсатта қолданған.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Оразбаева Ф.Ш. Қазіргі қазақ тіліндегі сын есім синонимдер. Алматы: Мектеп, 1988.- 3 б.
2. Қанапина С.Ф. «Қазақ тіліндегі мақал-мәтелдердің танымдық бейнелілігі (Ғ.Мұстафин, С.Мұқанов шығармалары негізінде) Алматы, 2006. Б. 5-12.

Акулова Г.А., тренер ОДЮСШ №1

Шилов И.А., ст.преподаватель

Костанайский государственный педагогический институт

ОРГАНИЗАЦИЯ И СОДЕРЖАНИЕ ФИЗИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ ЖЕНЩИН В ФИТНЕС-КЛУБАХ г.КОСТАНАЯ

Одним из основных долгосрочных приоритетов государство определило сохранение здоровья и обеспечение благополучия граждан [1, с.3;2, с.4].

В Республике Казахстан создаются и действуют физкультурно-спортивные объединения, общества и клубы любителейских и профессиональных союзов, федерации по различным видам спорта [3,с.3].

Формированию, сохранению и укреплению здоровья служат многие виды спорта. Среди них фитнес (от англ. to be fit – быть в форме, готовность). [4,с.7]

Этот молодой вид спорта, развитие которого идет очень интенсивно в настоящее время. Фитнес – это один из видов спорта, укрепляющих здоровье. Тренируясь на тренажерах, выбирая правильные методы и принци-